

‘Er moet veel gelegenheid zijn tot verbale interactie met de leerkracht’

Interview met Paul Leseman, hoogleraar orthopedagogiek op het gebied van leerproblemen aan de Universiteit van Utrecht

Wat is er vanuit de wetenschap op te merken over de schakelklas? Op welke moment zou deze het best ingezet kunnen worden? Wat is belangrijk als het gaat om de aanpak van taalachterstand of het verwerven van het Nederlands als tweede taal? Over welke kwaliteiten moet een leerkracht in de schakelklas beschikken? Karin Hoogeveen (Sardes) vroeg het aan Paul Leseman, die sinds de zomer van 2003 verbonden is aan de Universiteit van Utrecht. Hij is onder andere deskundig op het gebied van voor- en vroegschoolse educatie, onderwijsachterstandenbeleid en opvoedingsondersteuning en heeft veel ervaring met advieswerk voor gemeenten en de rijksoverheid.

Wat zijn kwetsbare momenten in de schoolloopbaan van kinderen, met andere woorden: op welk moment is een schakelklas nuttig?

Kwetsbare momenten worden gevormd door de overgangen van het ene onderwijssysteem naar het andere, dus bijvoorbeeld de overgang van het basis- naar het voortgezet onderwijs. Maar er zijn ook kwetsbare momenten die te maken hebben met fundamentele veranderingen in de psychologische structuur van kinderen, dus met het ontwikkelingsproces. Daar is overigens nog niet zo heel veel zeker over, maar zo rond drie, vier jaar, dus aan het begin van de basisschool is er een moment en ook tegen het einde van de basisschool, tussen 10 en 12 jaar. Dat valt dus in ons systeem samen met de breukmomenten in het systeem zelf, dat kan toeval zijn. In beide gevallen is er een sprong in de hersenontwikkeling.

Wat is er zo typerend aan de voor- en vroegschoolse periode?

De periode van twee tot zes jaar, en met name tussen 3 en 5 jaar, is een interessante, omdat er dan een verandering plaatsvindt van concreet handelen naar meer verbaal handelen. De taalontwikkeling begint wel eerder, maar vanaf dan vindt taalgebruik plaats om te denken en te leren, en om situaties te creëren die niet in het onmiddellijke hier-en-nu bestaan. In de taalontwikkeling zie je vanaf 3,5 jaar een duidelijke verandering die te maken heeft met het toenemen van de grammaticale kennis. Daarvóór is het voornamelijk woordenschatontwikkeling, die overigens ook na 3,5 jaar blijft doorgaan. De verwerving van grammatica is een heel fundamentele stap in de taalontwikkeling die de basis legt voor het kunnen gebruiken van taal om te leren.

En aan het einde van het basisonderwijs?

Waarschijnlijk is er weer zo'n sprong aan het einde van de basisschool wanneer opnieuw via taal veel abstractere denkwijzen ontstaan. Zo vanaf tien jaar gaan kinderen meer abstract redeneren.

Wat betekent dat voor het onderwijs?

Tijdens die breukmomenten is de beïnvloedbaarheid relatief groot. Het gaat dan zowel om de invloed van gunstige factoren, zoals de gevoeligheid voor instructie, als ongunstige factoren. Tussen de breukmomenten in is er sprake van een zekere stabiliteit, wat ook betekent dat de kwetsbaarheid minder is.

Hoe zit dat dan met de overgang van technisch naar begrijpend lezen?

De overgang van groep 4 naar groep 5 zit er eigenlijk een beetje tussenin. Kennelijk is dat geen fundamentele overgang, gezien vanuit de psychologie, hooguit een moment waarop verschillende deelvaardigheden, met hun eigen ontwikkelingstrajecten, voor nieuwe taken zoals begrijpend lezen geïntegreerd raken. Als je kijkt naar een van de belangrijkste deelvaardigheden die betrokken zijn bij begrijpend lezen, tekstbegrip, dan gaat het om een ontwikkelingstraject dat al veel eerder begint. Door technisch lezen is een fundament gelegd voor het begrijpen van schriftelijke teksten, maar kinderen gebruiken de taal natuurlijk al eerder mondeling om te begrijpen wat anderen bedoelen en willen.

Natuurlijk kun je met begrijpend lezen in strikte zin niet meteen beginnen in groep 3, maar je kunt al wel een heleboel doen op het gebied van mondeling tekstbegrip. Dat gebeurt natuurlijk ook in een bepaalde mate in de kleutergroepen in het basisonderwijs, zoals bij het verhalen vertellen en begrijpen, waardoor kleuters ondersteund worden in de verwerving van grammatica en woordkennis. Maar het gebeurt misschien niet genoeg, want er zijn op dit punt ook zorgen. Kinderen uit achterstandsmilieus ontwikkelen die tekstuele en grammaticale vaardigheden minder goed, omdat de stimulansen daarvoor in het thuismilieu ontbreken. Op school is daar in de onder- en middenbouw vaak te weinig aandacht voor. Dat heeft te maken met een onderschatting van het feit dat al heel vroeg tekstbegrip en leren via taal aan de orde zijn, dat de ontwikkeling van begrijpend lezen niet pas einde groep 3 of nog later begint, maar veel vroeger.

Er is nog zo'n moment dat in het onderwijs belangrijk wordt geacht, namelijk het lezen van de teksten bij zaakvakken. Hoe zit het daarmee?

Op die momenten blijkt vaak dat het tekstbegrip en de speciale woordenschat die bij lees- en instructieteksten voor zaakvakken hoort, onvoldoende is ontwikkeld. Dat geldt ook voor tekstsommen. Voor kinderen uit achterstandsmilieus leveren de speciale woorden, de voegwoorden, de verwijzing van de ene zin naar de andere en de manier waarop de zin is opgebouwd soms zoveel moeilijkheden op, dat zij geen toegang krijgen tot de rekenopgave zelf. Er is op die momenten geen sprake van een wezenlijke breuk in de taalontwikkeling, maar op zo'n moment merk je dat de taalontwikkeling bij achterstandskinderen onvoldoende is gevorderd.

Wat zou dan effectief zijn, wat kan de school doen?

Om te voorkomen dat deze problemen zich later gaan voordoen, moet je kinderen al heel vroeg veel aanbod aan taal geven. Dat kan via voorlezen, via gesprekken, via discussie onderling. Je moet ook aandacht schenken aan het type taalaanbod, want dat maakt uit. Als voorbereiding op zaakvakken bijvoorbeeld, moeten kinderen leren taal te gebruiken op de manier zoals dat in de zaakvakken hoort, met relatief complexe zinnen, technische woorden, een 3^e persoonsverteltrant, een goede betoogopbouw. Als een kind daar nooit ervaring mee heeft, bijvoorbeeld omdat thuis bijna nooit over algemene onderwerpen wordt gepraat en wereldkennis wordt gedeeld, is het belangrijk om deze manier van taalgebruik te oefenen. Dat kan al in de kleuterperiode beginnen. Er zijn leuke boekjes waarin informatie, wereldkennis, over allerlei zaken wordt gegeven. Die kun je dan voorlezen. Dan leren ze de bij dit genre horende vormen van zinsbouw en tekstopbouw. Ze leren ook de specifieke woordenschat die erbij hoort en verwerven de kennis die met die woorden wordt aangeduid. Het is jammer dat dit nu vaak zo laat pas wordt opgepakt. In de onderbouw gebeurt nu veel in de sfeer van voorbereiding op elementair lezen en rekenen. Je zou ook best in de onderbouw een lijn kunnen ontwikkelen om kinderen kennis van de wereld bij te brengen en ze daar over te laten praten. Je kunt er jong mee beginnen en dat gebeurt natuurlijk ook in de meeste milieus, maar opnieuw: waarschijnlijk niet in achterstandsmilieus.

Om de inzicht te krijgen in de vaardigheidsontwikkeling in het vak wereldoriëntatie, moet je kijken naar de verschillende ontwikkelingslijnen die daarnaar toe lopen en die een kind nodig heeft om zich de leerstof toe te eigenen. Dan gaat onder andere om technische leesvaardigheid, taalbegripsvaardigheid en kennis van de wereld. Die ontwikkelingslijnen beginnen al heel vroeg, vèr voor groep 5. Er zijn voorlopers van aan te wijzen in de kleuterperiode en zelfs in de periode daarvoor. Je zou het curriculum zodanig op moeten bouwen dat elk van die lijnen in de verschillende fasen die zij doorlopen, zo goed mogelijk ondersteund en gestimuleerd worden, met voor die fasen geëigende middelen. Dat betekent dat je in de kleuterperiode veel zou moeten voorlezen, maar niet alleen narratieve teksten, maar ook teksten uit het kennisgenre. Het betekent ook dat het goed is om projecten te doen, zoals ontdekkingsprojecten, die immers ook een vorm van wereldoriëntatie zijn. Daarbij moet alles in het teken van verbaliseren en informatieverwerken staan.

Wat hebben anderstalige kinderen nodig om te zorgen dat het proces van taalontwikkeling goed verloopt?

Ze moeten ondersteund worden in hun grammaticale ontwikkeling, omdat grammatica een heel belangrijk instrument is om taal te verwerven. Grammatica is een breed begrip, daar valt een heleboel onder, maar het gaat over regels van zinsbouw, regels over woordvolgorde, regels over

woordvorming, regels over voegwoordgebruik. We hebben ons vaak teveel op woordenschat alleen gericht. Dat is ook belangrijk, maar je kunt die woordenschatontwikkeling een versnelling geven door kinderen in staat te stellen om uit de context meer informatie te halen. Zo werkt grammaticale kennis: het ondersteunt je in het achterhalen van woordbetekenissen. Dat betekent ook dat als je leerlingen woorden traint samen met grammatica, je meer transfer zult vinden, omdat de getrainde leerlingen veel beter in staat zullen zijn om alle bijbetekenissen en subtiele contextbetekenissen af te leiden uit het taalaanbod.

De aanpak in sommige kopklassen is erop gericht om steeds weer kinderen te verbeteren, bijvoorbeeld bij fout gebruik van lidwoorden. Is dat nodig?

Bij de Nederlandse taalverwerving door allochtone kinderen zie je een aantal hardnekkige problemen die mede te maken hebben met de interferentie van eerste en tweede taal. Als de eerste taal geen lidwoordensysteem kent, dan is het verhoudingsgewijs moeilijker om zo'n systeem in de tweede taal te leren. Of het corrigeren van foutief lidwoord gebruik belangrijk is, hangt af van de vraag hoe belangrijk die lidwoorden in de tweede taal zijn bij het efficiënt en accuraat verwerken van complexe cognitieve informatie. Als het lidwoordensysteem daar belangrijk bij is, dan moet je tweedetaalleerders daar absoluut bij ondersteunen. Maar als je Nederlandse teksten goed kunt begrijpen zonder precieze kennis van lidwoorden, dan moet je je afvragen of je daar wel zoveel aandacht aan moet besteden. Van een aantal onderdelen van de taal is wel duidelijk dat ze essentieel zijn in de schoolcontext, bijvoorbeeld voegwoorden. Het Nederlands heeft een fraai, uitgebreid en gedifferentieerd voegwoordensysteem waarmee heel specifieke en soms ook vrij abstracte logische relaties uitgedrukt kunnen worden. Maar aan training in voegwoordgebruik wordt juist heel weinig gedaan in het onderwijs. Dus, je moet beginnen met een analyse van schooltaal: wat is kenmerkend en funderend voor de taal die we op school, in instructie en leesteksten gebruiken en waar hebben tweedetaalleerders de meeste problemen mee. Met de inzichten die hieruit kunnen voortkomen, kunnen we het onderwijs verbeteren.

Wat is een handige manier om grammatica aan te leren?

Bij natuurlijke taalverwerving gaat het om een voldoende en voldoende gevarieerd taalaanbod van goede kwaliteit, dus taalaanbod van ervaren sprekers van de taal. Deze principes gelden ook voor tweede taalverwerving, maar de tweedetaalverwerving begint niet bij nul. De eerste taal is er al en beïnvloedt de verwerving van de tweede taal, soms in positieve zin en soms in negatieve. Tussen eerste en tweede taal bestaan vaak grote structurele verschillen en naast zorgen voor een goed aanbod tweede taal, is het ook goed om de tweedetaalleerders bewust te maken van de structurele verschillen. Inzicht daarin kan het verwerven van de tweedetaal helpen. Het Nederlands heeft een uitgebreid en gedifferentieerd voegwoordensysteem. Het Berber heeft dat niet. De voegwoorden van het Berber hebben dus een veel globalere betekenis. Het is goed om leerlingen die vanuit het Berber Nederlands leren dit verschil te laten beseffen en hen expliciet onder aandacht te brengen wat bijvoorbeeld het verschil is tussen omdat en daardoor. En ongetwijfeld hoort bij tweedetaalverwerving ook af en toe rijtjes leren. Sommige dingen moet je gewoon leren, omdat er geen logica in zit.

Een ander onderwerp: in de schakelklas worden leerlingen met grote taalachterstand bij elkaar gezet. Is het effectief om kinderen homogeen te groeperen?

Dat is een moeilijke vraag. Er spelen twee tegenstrijdige principes een rol. Het spontaan leren in samenwerkingsverbanden werkt alleen als je groepen hebt waarin een hoog gemiddeld niveau bestaat. Het mooiste zou zijn als je één achterstandskind met een anderstalige achtergrond hebt samen met twee of drie bovengemiddelde kinderen met een Nederlandstalige achtergrond. Dan kan het achterstandskind optimaal profiteren. Alleen, zo'n situatie krijg je met de huidige segregatie in het onderwijs niet gemakkelijk voor elkaar.

Voor bepaalde aspecten van taal is homogeniteit van de groep heel nuttig, bijvoorbeeld om instructie in de eigen taal te kunnen geven en om expliciet te kunnen mediëren tussen de eigen taal en het Nederlands, wanneer je leerlingen bewust wil maken van de structurele verschillen tussen de twee talen en ze wil laten zien hoe dezelfde functie in beide talen op verschillende manieren wordt gerealiseerd. Het is belangrijk om kinderen met achterstanden in kleine groepen, met intensieve werkvormen les te geven, aan de hand van gerichte, goed onderbouwde activiteiten. De leerkracht

moet zoveel mogelijk daar bij aanwezig zijn en zorgen voor een goed taalaanbod. Er moet veel gelegenheid zijn tot verbale interactie met de leerkracht. Wat zinvolle activiteiten zijn, hangt af van de leeftijdsfase. Voor jonge kinderen zijn activiteiten als voorlezen, het oplossen van complexe problemen in gesprekken en het samenwerken daar omheen, real life situaties opzoeken en projecten daar om heen doen prima vormen. Vooral projecten die over een aantal dagen worden uitgespreid, die interessante situaties en dilemma's bevatten waarover geredeneerd moet worden, kunnen veel opleveren. Belangrijk is dat in de contexten die worden gecreëerd, complex schooltaalgebruik wordt uitgelokt.

In de huidige schakelklaspijots staat het vergroten van de woordenschat vaak centraal. Wat vindt u daarvan?

Dat zou wel eens het paard achter de wagen spannen kunnen zijn. Als er tegelijkertijd onvoldoende gewerkt aan het productieve mechanisme van de taal, dus de grammatica en tekstopbouwprincipes, dan schiet je je doel voorbij.

Aan welke eisen zou een leerkracht die lesgeeft in een schakelklas minimaal moeten voldoen?

De leerkracht moet in staat zijn om heel goed mee te doen met de kinderen. De leerkracht is niet alleen een model, maar ook een leverancier van taalaanbod. Het gaat er niet alleen om dat je de klasprocessen goed organiseert en een goed manager bent. Het gaat er juist om dat je in de klas een taalaanbod creëert dat kinderen buiten de klas onvoldoende krijgen. De leerkracht moet in staat zijn om in kleine groepjes mee te doen en ook met leerlingen individueel te werken, mee te spelen en een dialoog te voeren. Dat vinden veel leerkrachten moeilijk. Dat vraagt in de schakelklassen ook om een extra leerkracht of onderwijsassistent, want vijftien leerlingen is nog steeds erg veel. Dan moet de tijd voor individuele aandacht en interactie weer te veel verdeeld worden.

Hoe belangrijk is het om leerlingen regelmatig te toetsen in de schakelklas?

Taalvaardigheid is een complexe vaardigheid, met heel veel verschillende aspecten. Ik denk dat je hulpmiddelen nodig hebt, goed ontworpen toetsen bijvoorbeeld, om systematisch te kunnen beoordelen waar leerlingen vastlopen en of instructie voldoende aankomt. Zeker bij taal gaat het soms om heel subtiele zaken die je niet zomaar ziet of hoort als leerkracht. Het is belangrijk om te kijken of je inspanningen wat opleveren en of je er niet een tandje bij moet zetten.

Je kunt ook bij kinderen op jonge leeftijd al allerlei observaties doen en daarbij toetsen uit bijvoorbeeld uit het CITO-leerlingvolgsysteem als hulpmiddelen gebruiken, om te kijken of een kind speciale aandacht nodig heeft. Uit een onderzoek bij consultatiebureaus, dat pas is gepubliceerd, blijkt dat als je kinderen die al vroeg uitvallen op een eenvoudige taalscreening, extra taalstimulering geeft, dat heel nuttig kan zijn omdat daarmee latere problemen voorkomen kunnen worden.

Utrecht, 15 februari 2006
Sardes, Karin Hoogeveen